

RIJEČ

GRAČANIČKI GLASNIK  
časopis za kulturnu historijuBroj 54  
Godina XXVII  
Novembar, 2022.  
[str. 287-296]

© Monos 2022

# Dvije priče o ratnom Doboju iz knjige „Devedest druga“ (*Kako je počeo rat u Minkinom ulazu, Grapska*)

---

**Mirko Jeleč**

---

**Redakcijska napomena:** Povodom objavljivanja knjige „Devedeset druga“ koja govori o ratnim događajima u Doboju i koja je za samo mjesec dana doživjela dva izdanja, a u pripremi je i treće, autor Mirko Jeleč ističe da je istina o početku rata u Doboju prećutkivana 30 godina, ali svjedoci su još živi i rane neprocesuiranih zločina još bole. U želji da skrenemo pažnju na ovu vrijednu književno-dokumentarnu prozu, u ovom broju našeg časopisa, u rubrici „Riječ“ objavljujemo dvije priče iz te knjige, uz riječ samog autora pod naslovom „Tri istine kriju pravu istinu“. U rubrici „Prikazi“, objavljujemo prikaz knjige „Devedeset druga“, koji je napisao novinar Miralem Begić, a u rubrici „Glosar novih autora“, donosimo osnovne biografske podatke o Mirku Jeleču.

**Editor's note:** On the occasion of the publication of the book “Nineteen ninety-two”, which documents the wartime events in Dobož – a book which has already seen two editions in just one month, while the third one is being prepared – in which the author, Mirko Jeleč, points out that the truth about the beginning of the war in Dobož was purposely kept hidden for thirty years, but the witnesses of these events are still alive and the crimes for which no one answered still hurt. In order to draw attention to this valuable literary and documentary prose, we publish two stories from the book in our “Word” section, along with a statement from the author himself under the title “Three truths hide the real truth.” In the “Reviews” section we also publish a review of the book “Nineteen ninety-two” which was written by Miralem Begić, a journalist, and in the “Glossary of new authors” we also provide some basic biographical information on Mirko Jeleč.

RIJEČ

**Riječ autora: Tri istine kriju pravu istinu“**

Proteklo je 30 godina od početka rata, a istina o svim događanjima u Doboju 1992. još uvijek nije u potpunosti sagledana, i, što je još žalosnije, vinovnici brojnih zločina nad nedužnim civilima nisu osuđeni. Kao što je poznato, Doboju su u noći između 2. i 3. maja 1992. godine zauzele srpske vojne i paravojne formacije, da bi po nalogu Srpske demokratske stranke i njenog radikalnog vođstva otpočeo teror i progon nesrpskog stanovništva. U mahnitim glavama postojao je i prije početka rata plan da se broj Hrvata i Muslimana u Doboju smanji na njima „prihvatljivih“ osam procenata od ukupnog broja stanovnika. U samom vodstvu stranke bilo je i onih koji su se zalagali za demokratskiji i humaniji pristup, ali radikalni su otvorili vrata terorizmu koga su počinili pojedinci i paravojne formacije. Srpska policija nije poduzela ništa da se zločini zaustave, pa su kriminalci pod okriljem politike pljačkali, silovali, proganjali i ubijali bez straha da će ih doći ruka pravde. Niti jedan od zločina počinjenih tih dana u Doboju nije pravno procesuiran, a, kako je poznato, u Sudu BiH u toku je proces protiv najodgovornijih iz tog vremena: Milana Ninkovića, predsjednika SDS-a Doboju i člana Štaba Srpske opštine Doboju, Borislava Paravca, predsjednika Kriznog štaba Srpske opštine Doboju, Andrije Bjeloševića, načelnika Centra službi bezbjednosti, i Milana Savića, njegovog zamjenika. Proces se razvlači kao trakavica i vjerovatno optuženi neće za svog života dočekati njegov završetak. Kao autor ove knjige dokumentarne proze vjerujem da je, iako sa ogromnim zakašnjenjem, pravda ipak dostižna.

Zapravo, i ove ispričane i ispisane priče o sudbinama pojedinaca, običnog malog čovjeka i strahotama rata u kojima se on našao, doprinosu pravdi, pravičnosti i istini!

Zanimljivo je da, unatoč svemu onome što se desilo, u Doboju ne postoji knjiga koja govori o tim događajima, ni u pišćevom prvom, a ni u imaginarnom trećem licu. Dok se jedni stide govoriti o tome, drugi šute jer strahuju

od odmazde. Ovo je prva cjelovita publikacija koja kroz 25 priča govori o ratnim događajima u gradu koga su srpske jedinice proglasile oslobođenim, a protjerani Hrvati i Bošnjaci okupiranim.

Nema nikakve dvojbe, istina je bila prva žrtva rata, a po njegovom završetku pretvorila se u propagandni pamflet i sakrila iza nacionalnih zastava. Bilo je za očekivati da će prava istina kad-tad izaći na vidjelo, ali je ona, nažalost, ostala učutkana. Nakon 30 godina još uvijek živimo sa tri istine i u prividu istine. Njeni surogati tumače proteklo vrijeme jedino u ozračju nacionalizma i „interesa“ svoje nacije, tako da danas imamo tri istine o uzrocima rata i ratnim događajima koje u BiH zastupaju nacionalne i vjerske elite. Zapravo, svaki od onih 15.000 protjeranih iz Doboja u prvim danima maja 1992. ima svoje viđenje i svoju priču o ratu, ali za ozbiljnu publicistiku i historiografiju istina je jedna. Nakon toliko godina od početka sukoba, bilo je za očekivati da ta cjelovita i od politikanstva neuprljana istina bude konačno „priznata“ od strane svih sudionika rata, ali, nažalost, svjedoci smo još većeg zamagljivanja i izbjegavanja i pojedinačne i kolektivne odgovornosti za sramnu devedeset drugu.

Ova knjiga dokumentarne proze–kako se to i u njenom uvodu ističe–pisana je sa namjerom da pokuša sačuvati onu nepatvorenu, pravu istinu za buduća pokoljenja koja će biti tolerantnija, pametnija i spremnija u razlučivanju uzroka i posljedica rata.

Drago mi je da su čitaoci prepoznali vrijednost ove proze, pa je njeno predstavljanje u Zagrebu, Rijeci, Sarajevu, Zenici, Makljenovcu, Usori i Doboju–Jugu proteklo pred punim dvoranama, a knjiga je za samo mjesec dana doživjela dva izdanja, dok je upravo u pripremi i dopunjeno treće. Čini mi se da je čitalačka publika prihvatila antiratnu misao knjige koja ne govori o miru, već od prve do posljednje strane o ratu, o ubistvima nedužnih ljudi, o pljačkanju, silovanju, klanju, zatvoru, logoru i progonu, ali nosi snažnu mirovnu

poruku. Riječ je, da podsjetim, o istinitim događajima, koji su se dešavali u Doboju, ali se mogu preslikati u bilo koji drugi grad BiH, jer zlo rata bilo je svuda slično, a zastrašujuće i veliko.

Budući da danas živim i radim u Kanadi, knjiga je nastajala u dužem razdoblju od tri godine, upravo zbog te geografske, a i vremenske daljine. Dugo, strpljivo i mukotrpno sam prikupljao građu i izjave svjedoka, a i sam sam bio očevidac te devedeset druge. Svi događaji i svi likovi u knjizi su istiniti! Želio sam da nakon literarnog predloška, u produžetku priče, u end-notama ukažem na što je moguće više dokumentovanog materijala. Tako su nastale priče u priči, nerazdvojiva dokumentarna proza, ispisana sitnijim slovima, ali veoma značajna za cjelinu knjige. Iščitao sam na hiljade stranica sudskih transkripata, raznih publikacija i web-stranica, novinskih isječaka itd. Knjiga u bibliografskim podacima upućuje na više od 30 izvora, što ostavlja prostor nekom budućem istraživaču da nastavi ovim započetim tragom istine o devedeset drugoj.

Bilo mi je značajno da u ovaj moj projekt uključim i našeg dobojskog akademskog slikara Jadranka Durmića, koji živi u Munchenu, i koji se rado odazvao mom pozivu. On je uradio naslovne korice i ilustrirao knjigu sa desetak svojih umjetničkih djela koja karakteriše višeslojno značenje, dijapazon od fantastičnog realizma do apstrakcije.

Prof. dr sc. Sead Alić iz Zagreba i Savo Petrović iz Sent Petersburga, sa Floride, u svojim recenzijama su također prepoznali autorovu osnovnu motivaciju i razloge upuštanja u ovaj izazov. Tako Alić tvrdi: „Devedeset druga je knjiga koja je nedostajala bosanskohercegovačkoj javnosti. Knjiga je to koju krase odmjerenost, pravednost, istina i ljepota stila. Nadajmo se da će ovo djelo probuditi uspavanu savjest svih onih koji još uvijek šute.“

Savo Petrović smatra da je ova knjiga koja je pisana lakim i jednostavnim stilom neoboriva istina o ratu: „U mukotrpni posao iščitavanja obimne građe, traganja za pouzdanim

izvorima i svjedocima tog nesretnog vremena, autor je ušao sa željom da ispiše nepristrasnu dokumentarnu prozu koja će govoriti o apsurdu bespotrebnog rata i sudbinama običnih ljudi koji su, ni krivi, ni dužni, postali njegove žrtve. Mirko Jeleč je napisao knjigu koja se neće dopasti nacionalistima i političarima na vlasti”, –ustvrdio je Petrović.

Knjiga je potaknuta željom da sve treba biti zapisano i ukoričeno, jer zaborav u nama samima reducira sjećanje na manje bolne stvari, a život se, nažalost, sastoji i od onih drugih, koje određuju naš put i našu sudbinu.

Pisanje o apsurdno bespotrebnog rata koji nije polučio niti jedan strateški cilj, a žrtvovao je živote 100.000 ljudi, raselio dva miliona stanovnika i prognao preko milion izbjeglica u stotinu zemalja svijeta, nije oguglala tema, već je i stvaralački i ljudski izazov da ne dozvoli posijanom sjemenu mržnje da isklji u novi sukob i novu tragediju. U multinacionalnoj zemlji kakva je naša Bosna prvo bi trebalo pobijediti nacionalizam u sebi, nikad ne zaboraviti što nam se desilo, ali, pisati i stvarati, i živjeti bez mržnje i ostrašćenosti.

## KAKO JE POČEO RAT U MINKINOM ULAZU

U podrumu je bilo tjeskobno, a napolju još gore. U maju ruže cvjetaju, crveni pupoljci samo što nisu buknuili, ali oči se nisu radovale bojama proljeća. Uoči godišnjice Titove smrti, 3. maja 1992, u rano jutro zapucale su puške i “oslobodioci” su ušli u grad. Skrivena iza zavjese Minka je, drhteći od straha, u nevjerici gledala kroz prozor.

Rat je stigao u kamionu žute boje na kome je krupnim slovima pisalo “Progres”. Stao je ispred trgovine. Naoružani ljudi poiskakali su sa otvorene karoserije, porazbijali izloge i zapucali u zrak. Tako je počeo rat u Donjem gradu. Zapravo, tu se pred njenim očima odmotao početak koji je trajao nekoliko godina, a koji je duboko u sebi odbijala i negirala. Svaku noć, mjesecima, budila ju je eksplozija. Ujutro bi saznala o nekoj miniranoj trgovini i

raznesenom automobilu, ali ni tad nije vjerovala da će rat stići u Bosnu. Zašto?, pitala se. Unatoč galopirajućoj inflaciji i ekonomskoj krizi, bilo im je svima, manje ili više, još uvijek dobro. Okružena prijateljima istomišljenicima nije primjećivala oko sebe pritajeni nacionalizam i nije vjerovala da vjerske i nacionalne razlike mogu uvesti zemlju u ludilo i rat. Njeni argumenti nisu bili bez osnova.

- Svaki četvrti brak u Bosni je mješovit-mudrovala je uz kafu.

- Kako podijeliti zemlju i ljude koji se vole? To je, ljudi, nemoguće! Ovi što nas vode, ovi naši političari, to su govna!-otvarala je dušu komšijama.

- Ma nema šanse! Ovdje nikad neće biti rata! Nas će braniti naša armija, naša JNA!<sup>1</sup>

Gledala je u aprilu s prozora kako dugačka kolona tenkova gmiže u pravcu Posavine. Čula je noću, kad sve utihne, jeku topovskih kanonada od Bosanskog Broda i Dervente.

- Ljudi, šta vam je? Rat neće stići do našega grada. Ovo ludilo će stati za dan-dva. Čuli ste, valjda, šta je rekao Čazim Hadžić, komandant kasarne. Meni taj pukovnik izgleda pošten čovjek. Kazao je, JNA će svim silama braniti grad, bilo ko da nas napadne!<sup>2</sup>

Komšije su u svojoj zabrinutosti klimale glavom. Milo im je bilo čuti ono što su voljeli čuti. Čak nisu ogovarali one što pakuju kofere i bježe. Svako ima glavu i misli da je njegova najpametnija.

I komšiju Blagu probudili su pucnji ispod prozora. Bio je sam u stanu. Ženu i djecu poslao je, za svaki slučaj, rodbini u Njemačku, a njemu se nije išlo-da ne izgubi posao! Kontao je, rata neće biti. Nisu političari toliko ljudi, dogovoriće se. Zašto da se gine bez potrebe?

Gledao je sad u mrak, u siluete što promiču ulicom, zveckaju oružjem i pucaju nasumce u pravcu Čaršije. Čim se razdanilo, auto milicije sa zvučnicima na krovu počeo je kružiti gradom. Nekad davno tako su cirkusanti sa svojim megafonom najavljivali dolazak cirkusa. Sad je ovo bilo više od cirkuske

igre, nerealno, neko odmotava nestvarni, maštoviti film pred njihovim očima. Auto bi zastao pred svakom zgradom da ga bolje čuju. Pozivao je građane da predaju oružje.

Potražio je tranzistor. Na lokalnoj radio-stanici major Milovan Stanković, najavljen kao „zapovjednik odbrane grada“, upravo je objavio „oslobođenje Doboja“.

- Jutros su moje jedinice zauzele sve pozicije u gradu. Izdajem naređenje i ultimatum. Do 16 časova Čaršija mora predati oružje! U protivnom, biće poduzeta vojna operacija!

Nije Blago sa svog prozora mogao vidjeti, a kamoli osjetiti strah i očaj svojih sugrađana sa Čaršije. Kakvo crno oružje? Ljudi, žene i djeca bježali su glavom bez obzira. Bila je to najtužnija nedjelja u dugoj povijesti Doboja. Otjerala je tog jutra iz grada gotovo polovicu stanovništva. Kolone izbjeglica u kojima je bilo 15.000 ljudi bježale su kroz Miljkovac, preko Plana i Makljenovca, ka Matuzićima i Tešnju. U 16 sati Čaršija je pusta dočekala topovske udare iz pravca Lipca i Svjetliče. Gledao je kako eksplozije raznose krovove, kako u plamenu gore kuće nedužnih ljudi. Jedna granata pogodila je munararu stare džamije kod Gradine. Nije srušena, ostala je uspravna. Kad je topovska paljba prestala, ratnici su postavili dinamit. Vidio je s prozora kako se zaljuljala, prelomila i pala, a tren kasnije stigao je zvuk eksplozije, kao da potvrdi ono u što oči nisu vjerovala. Nedugo potom na vrhu srednjovjekovne tvrđave podignuta je na jarbolu srpska zastava.<sup>3</sup>

- Krizni štab naređuje građanima da ne izlaze na ulicu!-upozoravao je glasnogovornik Radio Doboja. Krizni štab naređuje kućnim savjetima zaključavanje vrata i uspostavu dežurstava u ulazima zgrada! Krizni štab naređuje građanima da u vrijeme ratnih operacija potraže sklonište u svojim podrumima!

Blago je iz vitrine uzeo bocu konjaka i sišao u podrum.

- Ne bojte se, ljudi! I ovo će proći! Hajd' da popijemo po jednu!

Flaša je kružila od ruke do ruke. Minka je pila u gutljajima, kao vodu. Eksplozije su prestale, djeca su se umirila i zaspala na improviziranim podrumske ležajima. Odrasli nisu mogli spavati, pričali su tiho da ih ne probude.

- Dobro zbori Blago. Razuman je čovjek naš komšija! Za dan-dva i ovo će proći!

Minka je teturajući krenula iz podruma ka izlazu. Dvojica-trojica pošli su za njom, da je pričuvalu.

- Otvaraj vrata!-zajaukala je na ulazu.- Pogušićemo se ovdje!

Kao da se rve sama sa sobom zarila je nokte u prsa i u jednom trzaju, s obje ruke, poderala košulju na sebi. Zbjelasale su se i zatresle oslobođene grudi. Zavikala je iz sveg glasa u mrak:

- Kukavice! Napadnite ako smijete! Ja se ne bojim!

Blago je skinuo svoju jaknu i pokrio njenu golotinju.

- Čuti, Minka, ko boga te molim! Pobiće nas ove budale, i nas Srbe i vas Muslimane, sve zajedno!

Sjela je na hladno stepenište i počela plakati, naglas, gorko i neutješno.

## GRAPSKA

Kad su tenkovima i topovima opkolili selo, zvali su se Jugoslovenska narodna armija. Onog dana kad su zapucali na Grapsku, promijenili su ime u-Vojška Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Za Ramizin tragični udes ta maskirna dekoracija imena nije imala presudni uticaj. Toga dana Ramiza D. je bila na pogrešnom mjestu!

U rodnu Grapsku dovela ju je krajem aprila njezina briga za troje djece, ali tamne sile, one koje čovjek ne vidi i na koje ne može utjecati, bile su jače od njene ljubavi. Mislila je, kod njenih roditelja biće im sigurnije. U Bukovačkim Čivčijama, tamo gdje je udata, gdje ima kuću i gdje je rodila sina i dvije kćerke, svakodnevno su dolazili vojnici. Linija fronta je stigla do susjednog Johovca,

možda će, mislila je, za djecu biti bolje ako se zajedno sklone kod babe i nane.

Pješice su došli do Bosne te dozvali skeleđiju da ih preveze na drugu obalu.

- Drago dijete-rekli su roditelji-i ovdje ništa ne valja! Okruženi smo sa svih strana, ali, kako bude nama, biće i vama! Kruha će se za unuke uvijek naći!

Dan za danom bivao je sve neizvjesniji i gori, a onda su saznali da je potopljena skela. Više nisu mogli natrag! Strah se širio poput požara, nezaustavno i sve više.

- Uzmite samo najosnovnije stvari-dojavao im je neko iz komšiluka-siđite do ceste! Evakuisajte sve žene i djecu u Lukavicu.

Zbjeg je zaustavljen u Bušletiću. Vojška nije dozvolila prolaz, morali su se vratiti natrag. Narednog dana Grapčani su uzvratili blokadom puta u svome mjestu. Bio je to početak kraja!

Dan kasnije Grapsku su zasule granate.

Šćućurili su se u podrumu, a napolju je gorjelo nebo. Plotuni su pogađali i rušili jednu po jednu kuću. Četiri puna sata tresli su se od straha i granata, a onda je paljba počela jenjavati. Odjednom je sve utihnulo. Nestvarnu tišinu prekinuo je komšija Meho, utrčavši u podrum:

- Evo ih, ulaze u selo! Bježite! Bježite niz Rijeku!

Stari roditelji su zaplakali.

- Idite, djeco! Neka vas dragi Alah čuva! Mi ne meremo bježati!

Njih četvoro, majka sa troje djece, istrčali su iz podruma i sjurili se u korito rječice. Ona je u naručju nosila najmlađe, bebu od 13 mjeseci, dok su pored nje u paničnom strahu trčali 15-godišnja kćerka Edisa i sin Denis. On je prije pet dana imao neproslavljeni rođendan, zakoračio je u jedanaestu. Mali nasip i izdubljeno korito potoka sakrili su ih od pogleda napadača. Trčali su kao bez duše, koliko ih noge nose. Nisu uspjeli odmaći daleko. Otkrili su ih i počeli pucati. Prvo je pala najstarija.

- Mamaaaa! - jeknula je bolno.

Zastala je, sagnula se da pridrži ranjeno dijete. Krajičkom oka vidjela je vojnike na mostu i plamičke iz njihovih pušaka.

- Neeel!-jauknula je iz sveg glasa, punim plućima, kao da njeno grlo može zaustaviti metke.

Pogođen u leđa Denis je pao nepomično kraj sestre.

...

\* Jedanaestogodišnji Denis Delić je jedan od 34 civilne žrtve stradale u napadu na Grapsku, 10. maja 1992. Grapska je jedino bošnjačko naselje na starom putu Doboju-Modriča. Okruženo je sa četiri srpska sela: Kostajnicom, Pranjkovcima, Tovirom i Bušletićem. Komšijski odnosi su bili dobri sve do rasplamsavanja nacionalizma i početka rata devedeset druge. Prema navodima iz knjige “Kazivanje o Grapskoj” Faruka Hadžića i Muhameda Buljubašića, gledajući kako se komšije naoružavaju iz magacina JNA, Grapčani su “u strahu za svoj opstanak i svoje živote počeli kupovati lično naoružanje i pripremati se za odbranu”. Početkom maja putem Radio Doboja upućen im je javni poziv za pregovore o predaji naoružanja. Pregovori su vođeni u tri navrata i, nažalost, nisu urodili plodom. Od njih je ultimativno zahtijevana bezuslovna predaja oružja, bez čvrstih garancija za njihovu bezbjednost. U takvim okolnostima donijeli su odluku da evakuišu kompletno stanovništvo prema Lukavici. Međutim, u Bušletiću im vojska Republike Srpske nije dozvolila prolaz. Kad se zbjege ponovo vratio, odmah je, kao odgovor na blokadu puta u Bušletiću blokiran i prolaz kroz Grapsku. Saobraćaj ka Doboju, te Bušletiću, Osječanima i Kožuhama bio je obustavljen. Bio je to početak kraja i neposredan povod srpskim snagama za napad, koji je počeo 10. maja 1992. artiljerijskom pripremom sa sedam različitih položaja. Toga dana naredbom Generalštaba iz Beograda jedinice JNA na području BiH preimenovane su u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Za četiri sata neselek-

tivnog granatiranja na Grapsku je palo preko 3.000 projektila raznih vrsta i kalibara. Oko 16 sati toga dana oklopno-mehanizovana jedinica bivše JNA, potpomognuta pješadijom prodršla je iz pravca Kostajnice i probila odbrambene linije mještana koji su branili svoje selo, naoružani samo pješadijskim i ličnim naoružanjem. Pod okriljem noći 70-ak tih naoružanih uspjeli su se probiti iz okruženja i izvući prema Lukavici, Johovcu i Kotorskom.

Grapčani, oni koji nisu imali oružje, te večeri su se predali i srpska vojska ih je sprovela u Kostajnicu. Narednog dana razdvojili su 400 muškaraca i zatvorili ih u logor u Barama, a 35-40 njih u zatvor “Spreča” u Doboju. Žene i djecu su otjerali u pravcu Svjetliče. Narednog dana još 450 žena i starih osoba deportovano je prema Klokotnici.

U to vrijeme Radio Doboju, najavljujući granatiranje Grapske i prateći osvajanje i zauzimanje mjesta pod komandom majora Milovana Stankovića, objavljivao je propagandne reportaže o otkrivenim bunkerima i rovovima, pronađenim napravama za mučenje, kadi sa sonom kiselinom, i sl., što je sve, navodno, bilo namijenjeno Srbima i jedino je „pravovremena akcija srpske vojske spriječila planirani zločin zavedenih Alijinih bojovnika.“

„Trijaža“ uhapšenih Grapčana koji su bili zatvoreni u vojnom skladištu u Barama trajala je desetak dana. Izdvojeni su malodobni, stari i nemoćni, a 226 zatvorenika prebačeno je u Staru Gradišku. Ti će logoraši tokom cijelog rata proći kroz sve strahote neprekidnog maltretiranja, izgladnjivanja i premlaćivanja s optužbom da su u Grapskoj, između ostalog, „silovali srpsku djecu“. Potom su bili premješteni u Manjaču, pa u Batković i na koncu u logor Kula kod Sarajeva, gdje im je bilo naređeno da kopaju rove na prvim borbenim linijama i gdje ih je puno izginulo. Od zatočenih u dobojskom zatvoru “Spreča”, desetero je izvedeno iz ćelije 24. maja 1992. otkada im se gubi svaki trag.

“Poslije napada na Grapsku i njene okupacije, nađeno je trideset četvoro mrtvih. Prema kazivanjima onih koji su ih pokopavali, među ubijenim je bilo žena i djece. Neki su izginuli od granata u toku bombardovanja artiljerijom, a neki su poginuli u toku borbenih dejstava.”

Četrdesetak mještana koji nisu htjeli, ili zbog starosti i bolesti nisu mogli pobjeći, bili su jedini preostali stanovnici porušenog mjesta. Njih su zatvorili i primorali da kao radni vod sahranjuju mrtve, prikupljaju stoku, utovaruju namještaj i kućanske aparate i druga dobra pljačkana po selu. Neki od njih uspjeli su, ipak, pobjeći, da bi mjesec kasnije preostalih 25 bili mučki pobijeni rafalnom paljbom u centru sela.

“Dana 13. juna 1992. u ranim jutarnjim satima oni su, u strahu od pucnjave koja je dopirala do sela, izbezumljeni došli do parkinga gostionice “Grapska” na putnoj komunikaciji prema Modriči. Nakon polusatne pucnjave, ispred gostionice se pojavio zloglasni Nikola Jorgić, zvani Jorga, s još jednim naoružanim licem. Mirsad Hadžić, koji je sve promatrao s prozora susjedne kuće, u svom svjedočenju navodi: Džip je stao ispred gostionice gdje je Nikola Jorgić zajedno sa svojim pratiocem izašao iz auta da bi nakon toga iz automatskog oružja neprekidnom vatrom počeli pucati prema grupi ljudi okupljenih ispred gostionice. Tom prilikom ubili su 25 lica, među kojima je bilo osam žena, jedno dijete, troje mentalno retardiranih, pet teških invalidnih lica od kojih je dvoje bilo nepokretno. Ubijen je učitelj Ibrahim Hurić, poznatiji kao Brajko, njegova supruga Ferzeta i njihov maloljetni sin Admir, zatim Adem Muratović, invalid bez nogu, i njegova supruga Mevla, te Alema Alić, nepokretna starica, i ostale stare

i iznemogle osobe.” Nakon masovnog zločina koji je počinio Nikola Jorgić sa svojim pomagačem svjedoku Mirsadu Hadžiću i dvojici drugih zatvorenika bilo je naređeno da leševe ubijenih stanovnika Grapske nose do rake iskopane na livadi pokraj potoka.” (Navod iz naučne studije Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.)

Tragovi ovog zločina kasnije su uklonjeni i, pretpostavlja se, iz primarne grobnice bačeni u rijeku Bosnu. Tijela nastradalih do danas nisu pronađena.

Nakon završetka rata, Grapčani koji su bili izbjegli u okolna bošnjačka sela odlučili su se vratiti na svoja ognjišta. Njihov povratak dugo je bio opstruiran od njihovih komšija Srba, ali pod danonoćnom stražom SFOR-ovih jedinica ipak je ostvaren sedam godina nakon njihovog progonstva, krajem 1999. Zatekli su u svom mjestu stravičnu i sablasnu pustoš. Sve kuće su bile minirane i porušene, sva materijalna dobra odnesena i opljačkana. Nestali su i elektrostubovi, izvađene su čak i kanalizacione cijevi! Proces obnove je bio dug i mukotrpan, ali u ovo mjesto život se opet vratio.

Pred rat Grapska je imala 2297 žitelja, a prema rezultatima posljednjeg popisa 1415 stanovnika, što je u odnosu na strahote kroz koje su Grapčani prošli izuzetno ohrabrujući i optimističan broj. Možda nikad više neće biti kao nekad, no ljudska istrajnost ne gubi nadu. Od 850 uništenih, do danas je obnovljeno 600 kuća.

Grapska je u Bosni i Hercegovini postala simbol obnove i povratka ljudi na svoja ognjišta. Život ide dalje.

## FUSNOTE:

1 JNA je izdala samu sebe. Disolucija jedne od najvećih i najbolje opremljenih armija u Evropi započela je onda kad je bratstvo i jedinstvo za koje se zalagao njen osnivač i vrhovni komandant skrenulo sa kolosijeka, a vojska izgubila obilježje pripadnosti svim narodima Jugoslavije. Taj proces započeo je smrću Josipa Broza Tita, 4. maja 1980. a završio početkom krvavog rata u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. i u BiH 1992. Njen krah otpočeo je zapravo još mnogo ranije moralnim raslojavanjem u SMB-redovima. General Hasan Efendić (sredinom osamdesetih bio je načelnik Okružnog štaba Teritorijalne odbrane Doboja) navodi kako su „grebanje“ za više činove, poltronstvo i karijerizam postali važniji od sposobnosti oficira. Premda je u Ustavu SFRJ bila zagarantovana proporcionalna etnička zastupljenost komandnog kadra, sredinom osamdesetih stvarno stanje nije odražavalo adekvatnu reprezentaciju nacionalne strukture zemlje. Dok je u regrutnom sastavu procenat Srba i Crnogoraca iznosio 33.5 procenata, brojno stanje oficira srpske i crnogorske nacionalnosti na rukovodećim položajima i sa najvažnijim epoletama bilo je preko 66 posto. Taj nesrazmjer zastupljenosti svih drugih naroda i narodnosti u komandnom ešalonu bio je još veći u Kontra-obavještajnoj službi JNA koja je prema riječima Raifa Dizdarevića, bivšeg predsjednika Predsjedništva SFRJ, bila korijen dubokih deformacija u JNA koji je otvorio vrata za ulazak nacionalizma u armijske redove: „Mislim daje Kontra-obavještajna služba JNA bila među prvim dijelovima vojnog vrha u koje je velikosrpski nacionalizam nastojao prodrijeti u civilne strukture i koristiti ih za svoje ciljeve. Vjerujem da je Kontra-obavještajna služba odigrala veliku ulogu u izdaji koju je počinilo rukovodstvo JNA.“ Nakon vanrednog 14. kongresa i raspada Saveza komunista Jugoslavije, JNA je ostala bez svoje ideološke potpore i priklonila se političkoj agendi Slobodana Miloševića. Uvođenje višepartijskog sistema i pobjeda nacionalnih stranaka osnažile su težnju kod većinskog srpskog naroda za više hegemonije, a kod drugih - Slovenaca, Hrvata, Bosanaca i Makedonaca, za više autonomije. Tako su oživjele velikosrpske ideje na jednoj, i separatističke težnje na drugoj strani, dok federalno ili konfederalno ustrojstvo zemlje koje je zagovarala reformistička struja Ante Markovića, posljednjeg predsjednika Savezne vlade, nije naišlo na plebiscitarnu armijsku i republičku podršku. U novonastalom političkom okruženju JNA je izgubila kompas. Rat u Sloveniji krajem juna 1991. postavio je pred Generalštab krucijalno pitanje: hoće li JNA braniti ustavni poredak SFRJ i zemlju u cjelini, ili će se prikloniti velikosrpskom hegemonizmu i političkoj platformi Slobodana Miloševića? Nakon poraza u slovenačkom desetodnevnom ratu, vođenom bez cilja i strategije, postalo je jasno da se JNA u potpunosti priklonila nacionalističkoj struji koja je svoju vojnu doktrinu ugradila u operaciju kodnog imena RAM. (...)

Ova prikrivena namjera postajala je sve otvorenija

ja rasplamsavanjem rata u Hrvatskoj, posebno nakon bezdušnog granatiranja Vukovara i Dubrovnika, što će izazvati nepovjerenje u armiju i iz njenih redova otkrati pripadnike drugih naroda i oficire sa profiliranim jugoslovenskim opredjeljenjem. Time je proces pretvaranja JNA u jednonacionalnu vojsku po mjeri velikosrpskog hegemonizma dovršen.

Od 22. decembra 1941. kada je pod imenom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije formirana u odbrani zemlje od fašizma, njemačkog okupatora i domaćih kvislinga, od partizanskog duha zajedništva do posljednjeg bratoubilačkog rata, armija je na kraju, nakon punih 50 godina postojanja, potonula u sopstvenu u izdaju.

U strahu od međunarodne osude za agresiju na novoproglašene samostalne države, Generalštab je bio prisiljen na kozmetički zahvat promjene imena. Petokraka je već ionako bila zamijenjena nacionalnim i nacionalističkim obilježjima.

JNA je zvanično prestala postojati 20. maja 1992. U Srbiji i Crnoj Gori koje su se nastavile nazivati imenom Savezna Republika Jugoslavija vojne snage su dobile naziv Vojska Jugoslavije, dok je od dijela tehnike, naoružanja i jedinica na teritoriji Republike Hrvatske nastala Srpska Vojska Krajine, a na prostoru BiH Vojska Republike Srpske. Tokom cijelog rata ove novonastale vojske ostale su povezane sa svojom matičnom armijom po pitanjima snabdjevanja, naoružavanja, obavještajne i tehničke potpore.

2 Potpukovnik Čazim Hadžić, komandant garnizona JNA u Doboju uklonjen je sa dužnosti u zoru 3. maja 1992. od strane vojne policije pod komandom majora Milovana Stankovića. „Bio je u pidžami i tresao se kao prut“, izjavio je policajac koji ga je sa još dvojicom razoružao, izveo iz stana i vojnom kampanjonom sproveo u pritvor u Banjaluci. Par dana kasnije pustili su ga na „plaćeno odsustvo“ koje je proveo u rodnom selu kod Ključa. Potpukovnik Hadžić potom je bio prekomandovan u Beograd. Nije dobio zaduženje da vodi jedinicu u svom oficirskom rangu, već je raspoređen na neke sitne administrativne poslove. Aktivna vojna služba u JNA prestala mu je na vlastiti zahtjev 30. aprila 1993. Hadžić se vratio u Bosnu u oktobru 1994. kada biva uhapšen. Sudsko vijeće Okružnog vojnog suda u Sarajevu proglasilo gaje 7. 4. 1995. krivim i kaznilo zatvorom od dvije godine i šest mjeseci za počinjeno krivično djelo službe u neprijateljskoj vojsci. Major Milovan Stanković, koji je „smijenio“ potpukovnika Hadžića i koji je komandovao operacijom „oslobođenja“ Doboja, nije osuđivan.

3 Rat u Doboju počeo je u noći između 2. i 3. maja 1992. godine, na što danas podsjeća spomen-ploča, postavljena u Lipcu 2010. godine. Ispod simbola krsta krupnim slovima piše (ćirilicom, n.p): *Odlukom Kriznog štaba Opštine Doboj 02 maja 1992 godine sa ovog mjesta krenuli su srpski sinovi u odbranu Doboja odlučni da u tom boju daju život za slobodu srpsku*. Spomen-ploča obilježava datum početka rata, a podignuta je s

manjim gramatičkim greškama i sa kašnjenjem od 18 godina, 2. maja 2010. Ispod spomen-riječi stoji potpis u dva reda (ćirilicom, n. a.): *Udruženje građana branioci Doboja 02. 05. 1992. god.*

Početak rata u Doboju i događaji iz 1992. pominjani su u više navrata na Haškom tribunalu, a predmet su i sudskog procesa koji je u toku u Sudu Bosne i Hercegovine. Na optuženičkoj klupi su Milan Ninković, Borislav Paravac, Andrija Bjelošević i Milan Savić. “U optužnici se navodi da su u periodu od najkasnije 3. maja 1992. do kraja 1993. godine, u okviru širokog i sistematičnog napada usmjerenog na civilno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo na području općina Doboja i Teslić, Milan Ninković, u svojstvu člana Štaba Srpske opštine Doboja, Borislav Paravac, u svojstvu predsjednika Kriznog štaba Srpske opštine Doboja, Andrija Bjelošević, u svojstvu načelnika Centra službi bezbjednosti Doboja MUP RS i istovremeno i člana Kriznog štaba Srpske opštine Doboja, kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata u cilju progona bošnjačkog i hrvatskog stanovništva na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, te Milan Savić, u svojstvu zamjenika načelnika CSB Doboja, znajući za takav napad i da njegove radnje čine dio tog napada sa diskriminatorskom namjerom, izvršili progon civilnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode i drugim nečovječnim djelima učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne tjelesne ili psihičke povrede. Optužnica tereti optužene Milanu Ninkovića, Borislava Paravca, Andriju Bjeloševića i Milana Savića da su počinili krivično djelo zločina protiv čovječnosti.”

Pred Sudom BiH u svojstvu svjedoka izjavu je dao i Obren Petrović, ondašnji načelnik Centra javne bezbjednosti Doboja. Njegovo svjedočenje baca više svjetla na događaje iz devedeset druge:

**TUŽILAŠTVO:** Šta vam je poznato oko priprema i preuzimanja vlasti u policijskim i civilnim strukturama na području Doboja u periodu oko maja 1992. godine?

**PETROVIĆ:** Otprilike, sredinom aprila 1992. godine, na području planine Ozren, helikopterom iz Srbije stigli su pripadnici Specijalne jedinice „Crvene beretke“. Njihova uloga u to vrijeme bila je da regrutuju i obuču ostale pripadnike dobrovoljaca iz sastava vojske i policije. Na čelu „Crvenih beretki“ bio je Radojica Božović, a sjećam se još nekih, ali samo po nadimcima. Tu su bili Riki, kojeg su zvali „Zečija usna“, neki Dimić, Makedonac koji je poginuo kasnije. U periodu od dolaska „Crvenih beretki“ pa do početka maja 1992. godine, obuku je prošlo blizu 300 pripadnika, među kojima su bili i mladići sa drugih područja kao što je, recimo, Vozuća.

**TUŽILAŠTVO:** Gdje su upućivani obučeni pripadnici vojske i policije?

**PETROVIĆ:** Poznato je da je jedan takav vod postojao i u CSB Doboju, na čijem čelu je bio Slobodan Karagić, zvani Karaga. Radojica Božović, kao komandant „Crvenih beretki“, u više navrata je dolazio u služ-

bene prostorije CSB Doboja i razgovarao s Andrijom Bjeloševićem, koji je bio načelnik Centra službe bezbjednosti, te njegovim najbližim saradnicima Milanom Savićem i Dušanom Živkovićem, koji je bio načelnik Službe nacionalne bezbjednosti. Ovim sastancima su prisustvovali i članovi Kriznog štaba opštine Doboja Borislav Paravac i Milan Ninković, koji je povremeno dolazio, ali su se njegove odluke, kao predsjednika SDS-a grada Doboja i narodnog poslanika, uveliko provodile na terenu. Ja nikada nisam prisustvovao tim sastancima.

**TUŽILAŠTVO:** Šta vam je poznato u vezi sa samom pripremom i preuzimanjem svih pozicija u policiji, a potom i u opštini i na drugim mjestima?

**PETROVIĆ:** Prije nego što se desilo preuzimanje vlasti od strane SDS-a i Kriznog štaba opštine Doboja, postojao je neki dogovor nosilaca čelnih funkcija iz reda srpskog naroda. Moguće je da su održavani i sastanci u mjestu Lipac, u prostorijama tamošnje osnovne škole. Mislim da se na tim sastancima obavljala određena priprema za ove aktivnosti. Nisam tamo prisustvovao, ali je na te sastanke iz policije uvijek išao Bjelošević. Preuzimanje vlasti izvršeno je 3. maja 1992. godine, kada je bio neradni dan. Primijetio sam da u Lipcu ima veća koncentracija oružja, vojske, raznih specijalnih jedinica sa drugih područja, među kojima su bili i „Bijeli orlovi“ iz Broda. Sve mi je izgledalo kao da će sva ta vojska izvršiti napad na Doboju. Pripadnici „Crvenih beretki“ prvo su ušli u policijsku stanicu, koja se nalazila na željezničkoj stanici, a koja je bila najbliža Lipcu. Svakog pripadnika policije pitali su za ime i ukoliko bi bio Srbin, ostajao bi na svojim redovnim zadacima, a ostale su odmah premlaćivali i odvodili u zatvor. Ovo se dešavalo u kasnim noćnim satima. Subota na nedjelju, mislim da je počelo u ponoć, a da je na cijelom području grada sve završeno do dva časa. Tek ujutro došao sam u službene prostorije, gdje sam zatekao na radnim mjestima jedan broj pripadnika iz reda srpskog naroda, dok hrvatskih i bošnjačkih radnika nije bilo. Saznao sam da su hapšeni po unaprijed pripremljenom spisku, koji sam imao priliku jednom vidjeti kada mi ga je pokazao Milan Savić. U pravljenju ovih spiskova učestvovali su pripadnici nacionalne bezbjednosti na čelu sa Dušanom Živkovićem i pripadnici Specijalne jedinice odreda kojim je rukovodio major Stanković, sa kojim je bio blizak Milan Savić i Mirko Stojčinović. U privođenju su učestvovali i pripadnici grupa, kojima su rukovodili Predrag Kujundžić, zvani Pređo, Slobodan Karagić Karaga, Nikola Jorgić Jorga, koji su vrlo dobro poznavali grad i odmah bi sve uhapšene prilikom dovođenja sproveli u Okružni zatvor.

**TUŽILAŠTVO:** Šta se dešavalo sa imovinom uhapšenih?

**PETROVIĆ:** Nakon što su kuće, stanovi i druga imovina u vlasništvu Hrvata i Bošnjaka na području Doboja napušteni, ove grupe koje su hapsile, počele su da pretresaju kuće i da za sebe uzimaju vrijednosti. Jedna grupa vojnih policajaca na čijem čelu je bio

komandir Martić, ime mu ne znam, u kući Mustafe Osmića pronašla je veću količinu zlatnog i srebrnog nakita. Kasnije se tu zadesila i jedna grupa pripadnika „Crvenih beretki“, među kojima su bili Slobodan Dević i Branko Jovanović. Znam da su tog dana Dević i ostali u službene prostorije SJB Doboju donijeli zlato, i to više od deset kilograma, koje je pohranjeno u depozit. To je sve evidentirala Anica Peulić, koja sada radi u Banjaluci u Sindikatu policije. O svemu u vezi sa ovim događajem bio je upoznat i Mladen Vulić. Kako sam čuo od kolega Mladena Vulića i Mirka Stojčinovića, koji je tada bio načelnik Sektora javne bezbjednosti, Andrija Bjelošević je u toku 1993. godini to zlato odnio negdje u Bijeljinu kako bi ga predao u sjedište MUP-a, međutim, tom zlato se gubi svaki trag-

TUŽILAŠTVO: Šta vam je poznato u vezi s napadima na bošnjačko i hrvatsko civilno stanovništvo?

PETROVIĆ: Prvi takav napad krenuo je od sela Grapska. Naredbu je izdao major Stanković. Pripadnici Mjesne zajednice Grapska tražili su sastanak sa srpskim vlastima s ciljem da se dogovori način ponašanja. Međutim, do tog sastanka nije došlo. Upotrijebljena je prekomjerna sila i naoružanje. Mali dio stanovništva uspio je pobjeći, a ostali, njih više od stotinu, odmah se predalo. Smješteni su u vojne hangare u naselju Bare. Nakon toga odvijao se napad na gradski dio, prvo na Čaršiju, pa na Čaire, Orašje, Miljkovac, Prisade i Makljenovac. Kada su pripadnici Armije BiH iz pravca Tešnja i Usore krenuli u napad prema Doboju, 12. jula 1992. godine, u momentu je donesena odluka da se jedan dio civila, a možda i svi, izvedu iz Perčinog diska i isture kao živi štit na lokalitetu iznad naselja Vila, kako bi se ovaj napad zaustavio. Čuo sam da je tada ubijeno oko 30 civila, koji su se nalazili u živom štitu. Pričalo se da je Milutin Blašković, pripadnik policije, naredio da se civili izvedu i postave kao živi štit. Nije mi poznato ko je ovu naredbu njemu izdao, ali siguran sam da su glavnu riječ imali pripadnici „Crvenih beretki“.

TUŽILAŠTVO: Da li je bilo fizičkog zlostavljanja zatvorenih?

PETROVIĆ: Ovdje su vršena česta zlostavljanja i izgladnjivanja civila koji su tu boravili. Ovo mi je poznato zbog toga što su se meni kao načelniku SJB Doboju obraćale porodice zarobljenih civila. Ja sam, s ciljem da pokušam učiniti bilo šta za njih, Mladenu Vidiću znao reći da po spisku ljudi koji su mi se javljali, provjeri gdje su zatvoreni članovi njihovih porodica, kako bi ih pokušao dovesti u Stanicu policije. Pokušao sam im nekako pomoći. Znam da je tako Mladen Vulić odlazio od zatvora do zatvora sa ovim papirićima i pronalazio

zatvorene civile. Pričali su mi u kakvim uslovima žive, da ih vojska i stražari premlaćuju, da nemaju dovoljno hrane, ni vode. U tim situacijama donosio sam odluke da se ti ljudi puste svojim kućama.

TUŽILAŠTVO: Kakva je bila uloga Milana Savića u odnosu na Andriju Bjeloševića i ostale rukovodne radnike unutar CSB Doboju?

PETROVIĆ: Savić je ranije radio kao KDZ tehničar u CSB Doboju. O njemu se počelo malo ozbiljnije pričati kada su pred sami rat u Jelahu uhapšeni on i Dobrivoje Čulibrk. Kod njih je nađena određena količina eksploziva, koja im je tom prilikom i oduzeta. Jedno vrijeme su tada proveli u zatvoru, ali su na intervenciju Bjeloševića uspjeli kod načelnika policije Tešanj Šemsudina Mehmedovića izdejstvovati njihovo oslobođenje. Poznato mi je da je ubrzo Milan Savić imenovan za pomoćnika načelnika CSB Doboju, koji je zbog toga što nije bilo imenovanog zamjenika, obavljao i dužnost zamjenika načelnika, odnosno Andrije Bjeloševića. Savić je bio vrlo blizak saradnik Bjeloševića i on je bio osoba preko koje su izvršavani svi važniji zadaci u tom periodu.

TUŽILAŠTVO: Ko je bio odgovorna osoba u Okružnom zatvoru Doboju u tom periodu?

PETROVIĆ: U prvo vrijeme upravnik Okružnog zatvora Doboju bio je Mirko Slavuljica, koji je na toj dužnosti ostao otprilike do juna 1992. godine kada je prešao u službu bezbjednosti pri VRS, a na njegovo mjesto postavljen je Milan Vidić.

TUŽILAŠTVO: Možete li se sjetiti imena stražara u Okružnom zatvoru Doboju u tom periodu?

PETROVIĆ: Koliko se sada mogu sjetiti, bila su tu dvojica braće Ninković, Miroslav Petričević, Đorđo Damjanović, Marković, Kujundžić, kojima znam imena. Ostalih sada ne mogu da se sjetim.

TUŽILAŠTVO: Je li vam poznato da li je bilo odvođenja zatvorenika iz zatvora?

PETROVIĆ: Izvedena je jedna grupa zatvorenika, među kojima je bio naš kolega Karlo Grgić. Toga dana je iz zatvora, koliko je meni poznato, odvedena grupa od oko 12 zatvorenika. Tada je, kako sam čuo, Riki ušao u zatvor sa spiskom koji je imao, čitao jedno po jedno ime i tražio da izađu. Napolju ispred zatvora je čekao parkiran kombi, te je grupa od ovih 12 zatvorenika ubačena u kombi i odvedeni su u nepoznatom pravcu. Sa Rikijem je u izvođenju zatvorenika učestvovao izvjesni Vuković, zvani Vuk, koji je radio tada kao pripadnik zatvorske policije. Inače je došao iz Bosanske Krajine, gdje je radio negdje kao zatvorski čuvar.